

Ս. ԴԱՎԻԹ ԱՆՈՒՆԸ ԿՐՈՂ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐԸ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ

Կարեն Հովհաննիսյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՀՀ, Երևան, Չարենցի 15

Էլ. հասցե՝ karenhovahov@mail.ru

Հոդվածը ներկայացվել է 12.05.2020, գրախոսվել է 12.05.2020,

ընդունվել է տպագրության 28.06.2021

DOI: 10.53548/03208117-2021.2-291

Ներածություն

Բազմապիսի և բազմանուն ժողովրդական սրբավայրերի մեջ հանդիպում են այնպիսիք, որոնց վերաբերյալ դժվար է պարզել, թե դրանք հատկապես ո՞ր սրբին են նվիրված: Երբեմն ոչ գրավոր, ոչ բանավոր տվյալները բավարար չեն լինում հստակեցնելու համար այն հարցը, թե ո՞վ է այն սուրբը, ո՞ւմ անունն է կրում տվյալ սրբավայրը, տոնելի՞ է արդյոք Հայ Առաքելական Եկեղեցու սրբերի մեջ, հայտնի՞ է արդյոք նրա վարքը և այլն:

Այդպիսի սրբավայրերի մի խումբ են ներկայացնում Ս. Դավիթ անունը կրող ժողովրդական սրբավայրերը: Դրանց մասին տեղեկությունները քաղել ենք ինչպես գրավոր աղբյուրներից, այնպես էլ դաշտային ազգագրական նյութերից:

Արևմտյան Հայաստանում գտնվող Ս. Դավիթ սրբավայրերը

Արևմտյան Հայաստանի տարածքում ժամանակին եղած Ս. Դավիթ սրբավայրերի մասին չհաջողվեց բավականաչափ տեղեկություններ գտնել, բացառությամբ Ապրանից Ս. Դավիթ վանքի:

Ս. Դավիթ մատուռ եղել է Տայքում, Խոտորչի շրջանում, Միջին թաղ գյուղի մոտ¹, որի մասին այլ տեղեկություն չհաջողվեց գտնել:

Մեկ այլ Ս. Դավիթ մատուռ կար Շիրակի գավառում, Ներքին Գետիկ (Գեղիքլեր) գյուղի մոտ, բլրի վրա²: Հնում այն եղել է վանական համալիր,

¹ Հակոբյան և այլք 1986, 44:

² Կարս քաղաքից 35 կմ արևելք՝ Անի մայրաքաղաքից հյուսիս, Ախուրյան գետի աջակողմյան վտակներից մեկի ափին գտնվող հայաբնակ Ներքին Գետիկ գյուղը, հմմտ. Եսայան 2014, 32-33:

որն ավերվել է թուրքերի կողմից, և XIX դ. վերջին մնացել էր միայն այս մատուռը: Ոմանց ասելով՝ այստեղ էր գտնվում Արտաշես Ա-ի սահմանաքարերից մեկը՝ ագուցված պատի մեջ: Պատերի ներսի կողմում եղել են արձանագրություններ³:

Եվս մեկ Ս. Դավիթ, այս անգամ՝ վանք, հայտնի էր Քղիի շրջանում: Ըստ ականատեսների՝ այստեղ եղած 7-8 հաստաբուն կաղնիները չէին կտրում՝ չնայած դրանք ամբողջովին փտած էին: Եղել է առաջնորդարան⁴:

Արևմտյան Հայաստանի ամենահայտնի Ս. Դավիթ սրբավայրը գտնվում էր Դերսիմում, պատմական Դերջան գավառի տարածքում: Այն հայտնի էր մի քանի անուններով՝ Ս. Դավթի վանք, Ապրանից Ս. Գրիգորի վանք, Ծակքարի վանք⁵: Դեռևս 1902 թ. այս վանքը շեն էր, ուներ սեփական արտեր, պարտեզ և մեծ այգի: Ավելի վաղ նաև սեփական անտառ է ունեցել, որ վաճառվել էր⁶: Սակայն արդեն մեկ տարի հետո՝ 1903 թ., նշվում է, որ, թեև մի ժամանակ այն եղել էր վարդապետական նստավայր և հանդիսանում էր դերջանցիների պարծանքը, այդուհանդերձ, արդեն լքված էր միաբանության կողմից⁷:

Հյոբեկ լեռան վրա կար երկու վանք. գագաթին էր գտնվում Ս. Դավթ վանքը, իսկ լանջին՝ Ս. Հովհաննեսը: 1903 թ. Կ. Տէր-Խաչատուրյանի այցելության ժամանակ Ս. Հովհաննեսում ապրում էր միայն վանահայրը, իսկ Ս. Դավթը լքված էր: Ս. Դավթ մատուռն ուներ մեկ խորան, իսկ մատուռի հարավային կողմում գտնվում էր Ս. Դավթի գերեզմանը: Մոտը կար չորս խաչքար. մեկը՝ թուրքերեն, երեքը՝ հայերեն արձանագրություններով: Խաչքարերից մեկը կանգնեցնել էր տվել Եփրեմ վարդապետը 1877 թվականին⁸: Այստեղ էին գտնվում նաև յուրահատուկ արվեստով պատրաստված, հայտնի՝ 5-6 մ բարձրությամբ հսկա խաչքարերը, որոնցից երկուսը կանգուն են առ այսօր⁹:

Առավել մանրամասն այս վանքի մասին պատմում է Գ. Հալաջյանը: Դավթի սարի (լեռն անվանվում էր Ս. Դավթ սրբավայրի անունով) և Միանձում լեռան միջև՝ մի լայն սարահարթում էր գտնվում քարաշեն և

³ Հակոբյան և այլք 1986, 44:

⁴ Հակոբյան և այլք 1986, 44, Բաղայան 2016, XXIX:

⁵ Ոսկեան 1951, 159:

⁶ Պալեան 1902, 1:

⁷ Հայկ-Արամ 1903, 1:

⁸ Տէր-Խաչատուրեան 1903, 1:

⁹ Բաղայան 2015, XIII:

պարսպապատ Դավթա վանքը, որից մնացել էին կիսակործան խորանի կառույցը, վեմ քարերի փորագրությունները և վանականների ու ուխտավորների կացարանների փլատակները: Վանքն ուներ մի մեծ գերեզմանատուն, որի տապանաքարերից մի քանիսն արձանագիր էին:

Ամեն տարի աշնանը՝ կալերի ավարտումից հետո, Դերսիմի բոլոր կողմերից եկած հայ և քուրդ ուխտավորները տոնում էին վանքի օրը: Եթե ուխտին ներկա էր որևէ հայ քահանա, ապա քուրդ ռեյպերը, սեփդը և/կամ փիրը մատաղի աղի օրհնությունը զիջում էին հայ քահանային¹⁰:

Հետաքրքրական է, որ այս Ս. Դավիթ սրբավայրերից ոչ մեկի դեպքում նշված չէ, թե ով էր այդ Ս. Դավիթը, որի պատվին անվանվել են մատուռները և նույնիսկ վանքերը: Ապրանից վանքի դեպքում մատուռի հարավային պատի մոտ կար սրբի գերեզմանը, բայց ո՞վ էր այդ սուրբը, նույնպես ոչ մի տեղեկություն չի հայտնվում:

Սակայն Երեմիա Չելեբի Քյոմյուրճյանի՝ 1691 թ. կազմած քարտեզում նշված է, որ այս սրբավայրը նվիրված էր Դավիթ Դվնեցուն՝ Ս. Դավիթ Դվնեցու գերեզման¹¹: Ըստ պատմական աղբյուրների՝ Դավիթ Դվնեցին թաղված էր Դվինում, այստեղից էլ նրա անունը¹²: Հավանաբար, ժամանակին Ապրանից վանքում էր գտնվում Ս. Դավիթ Դվնեցու մասունքը:

ՀՀ տարածքում գտնվող Ս. Դավիթ սրբավայրերը

Արագածոտնի Փարպի գյուղի տարածքում՝ ճանապարհի ձախ կողմում է գտնվում Ս. Արդար Դավիթ մատուռը: Այն ուշմիջնադարյան կառույց է, որի շուրջ արդեն սկսել է ձևավորվել նոր գերեզմանոց: Մատուռը կարևոր ուխտատեղի չէ, թեև մարդիկ այցելում են այնտեղ. ուխտավորները հիմնականում փարպեցիներ են:

Ըստ գյուղում հայտնի ավանդության՝ այս Դավիթը զորեղ մի մարդ է եղել, որը, կռվելով թուրքերի դեմ, չի թողել նրանց գյուղ ներխուժել: Դավիթը զոհվել է, այդ տեղում կառուցել են այս մատուռը և անվանել նրա պատվին¹³:

Այս տարածաշրջանում դեռևս XX դ. սկզբին տարածված էր Արդար Դավթի մասին ավանդագրույցը: Մինչ օրս Էջմիածին-Օշական ճանապարհ-

¹⁰ Հալաջյան 1973, 23:

¹¹ Սևահյան 2000, 110, քարտեզ XIII:

¹² Ս. Դավիթ Դվնեցուն նվիրված է ևս մեկ սրբավայր, որի մասին կխոսվի ստորև:

¹³ Հովհաննիսյան 2011, ԴԱՆ:

հի աջ մասում՝ Արմավիրի մարզի Դաշտ գյուղի հյուսիսում, բլրի վրա է գտնվում «Արդար Դավիթ» աշտարակը¹⁴։ Ներկայացնենք ավանդությունն ըստ Պ. Պռոշյանի, քանի որ այն առավել ամբողջական է և ժողովրդական պատումին մոտ։

Օշականից ոչ հեռու՝ դեպի Էջմիածին, ձորակի մեջ, քանդված տները կոչվում են *Արդար Դավթի խարաբեք*¹⁵։ Այդ տները շինել է *Դավիթ* անունով ճգնավորը։ Նա շատ եկեղեցասեր, աղոթասեր, խիստ ճգնավոր է լինում՝ միայն աղոթք էր անում ու ծոմ պահում։ Այս տները միտումով էր այսքան հեռու սարքել, որ ամեն օր՝ առավոտյան և երեկոյան, ցրտին ու շոգին, անձրևին ու կարկուտին ոտքով աղոթելով գնա Էջմիածին ու վերադառնա։ Կաթողիկոսը խղճացել, նրան առաջարկել է մնալ Էջմիածնում՝ որպես միաբան, բայց նա չի համաձայնել։ Միաբանները խնդրել են՝ գոնե հետները ճաշի, կրկին մերժել է՝ թե ինքը շաբաթը մի կտոր ցամաք հաց է ուտում, ամբողջ տարին ծոմ է պահում։ Այս մարդու սրբության պատճառով ժողովուրդը նրա անունը դրել էր *Արդար Դավիթ*։

Ինչ-որ մի ժամանակ Էջմիածնի ուսումնարանի աշակերտներից ամեն շաբաթ մեկը կորչում էր։ Միաբանները ուր փնտրում են, չեն կարողանում գտնել կորած աշակերտներին։ Կաթողիկոսը դիմում է *Դավթին*՝ թե արդար մարդ ես, մի ճար արա՝ գտնենք։ *Դավիթը* խորհուրդ է տալիս հսկում, պատարագ անել, գուցե և Աստված օգնի՝ գտնեն։ Կաթողիկոսը հրամայում է ամբողջ շաբաթ հսկում անել, ինքն էլ ծնկաչոք ամեն օր աղոթում էր։ Եվ Աստված լսում է միաբանների աղոթքը։ Մի օր Էջմիածնի վանքում միաբաններն Արդար Դավթի մեջքին կացրած մի թուղթ են տեսնում, որի վրա գրված է լինում. «Ի սե՛ր Աստծու, ինձ ազատեք էս տեղից։ Արդար Դավիթն ինձ խաբելով բերեց իր տունը։ Վաղն ինձ մորթելու է, որ ուտի. իմ բոլոր ընկերներին սա է կերել»։ Արդար Դավթին բռնում են և հենց իր

¹⁴ Մկրտչյան 2017, 112։ Թեև հուշարձանն ավելի մոտ է Դաշտ գյուղին, այն հաճախ նշվում է որպես Այգեշատի տարածքի հուշարձան. տե՛ս Մկրտչյան 2017, 113։ Այգեշատ (Հաջի Դարա) է նշված նաև Թ. Թորամանյանի մոտ՝ Թորամանյան 2013, 261-262։ Հմմտ. նաև՝ Արդար Դավիթ – բլուր (1025,4 մ) Արմավիրի մարզում, Վաղարշապատի տարածաշրջանում, Այգեշատ գյուղի արլ. եզրին, Համառոտ տեղեկատու-բառարան 2007, 17։

¹⁵ Այս աշտարակը՝ որպես երբեմնի կրոնական նշանակություն ունեցող կառույց, դիտարկում է Թ. Թորամանյանը (Թորամանյան 2013, 262)։

տան մեջ վառում: Դավիթը հինգ աշակերտ է կերել. ամեն մեկի ոսկորները հատ-հատ դարսել է իրար վրա ու գրել կերած աշակերտի անունը¹⁶:

Ա. Ղանալանյանի բերած ավանդագրույցում Արդար Դավթին ոչ թե այրում են, այլ քարկոծում, իսկ նրա բնակավայրը ներկայացվում է որպես քարանձավ: Ավանդությունը վերջանում է բացատրությամբ. կեղծ արդար-ներին անվանում են «Արդար Դավթ»¹⁷:

Այս ավանդագրույցի առավել հին տարբերակը պատմում է Մ. Թաղիադյանը: Նրա տարբերակում Դավթին բռնում են, նետում էջմիածնի պարսպի հյուսիսային կողմի բուրգի մեջ, որտեղ նա սովամահ է լինում: Ոմանք այդ բուրգն անվանում են նրա անունով. «Արդար Դավթի բուրգ»: Թաղիադյանն ունի նաև կարևոր մի հավելում. «ըստ պատմելոյ հինաւորց եպիսկոպոսաց մերոց՝ էր այր սոսկավիթխարի, անձնեայ և ուժեղ քան զամենայն մարդիկ իրումն ժամանակի»¹⁸:

Ինչպես տեսնում ենք, թեև Փարպիի Ս. Արդար Դավթ մատուռը նույն անունն ունի, ինչ այս Արդար Դավթը, սակայն դժվար է ընկալել, որ նման մարդու պատվին կարելի էր մատուռ կառուցել: Մյուս կողմից, սակայն, Թաղիադյանի հավելումը, որ Արդար Դավթը հսկա էր¹⁹ և իր ժամանակի բոլոր մարդկանցից ուժեղ, որոշ առումով արդեն մոտենում է Փարպիի ավանդությանը, որտեղ Արդար Դավթը թուրքերի դեմ մարտնչող հզոր հերոս էր: Ինչևէ, այս Արդար Դավթները երկու տարբեր անձեր էին:

Հայաստանի Հանրապետության առավել հայտնի երկու Ս. Դավթ սրբավայրերից մեկը գտնվում է Արարատի մարզի Գետազատ գյուղում, մյուսը՝ Արմավիրի մարզի Նոր Արմավիր գյուղում:

Նոր Արմավիրի Ս. Դավթ սրբավայրի մասին Հովհաննես եպիսկոպոս Շահխաթունյանցը տեղեկացնում է. «...Երկարածիգ առապարն Արմաւիր քաղաքի՝ որոյ ի բարձրութեանն գտանին տակաւին հիմունք շինուածոյ մնացեալ ի հին շինութեանցն Արմաւիրայ, ուրանօր ի միջին տեղւոջ գոյ ուխտատեղի յանուն Սուրբ Դաւթայ, ուր գնան մերձակայ բնակիչք յովստ յառաջակայ կիւրակէի սրբոյ Զատկին: Այս տեղի որպէս նկատի

¹⁶ Պոռշեան 1878, 169-172:

¹⁷ Ղանալանյան 1969, 34-35:

¹⁸ Թաղիադեանց 1847, 191-194:

¹⁹ Այդ տարածքները, որտեղ գտնվում էր Արդար Դավթի տունը, ժողովուրդն անվանում է Օղուզի (հսկա) տներ (Ղափանցյան 1914, 93, Թորամանյան 2013, 161-162): Այսինքն՝ Արդար Դավթը նույնպես օղուզ էր:

լեալ է յառաջագոյն ի հեթանոսութեան յանուն կոռց, այլ ի քրիստոնէութեան վարդապետք առ ի չկարող լինելոյ արգելով զժողովուրդն ի նախնի սովորութեանց անտի հեթանոսութեան, անուանադրեալ են զտեղին յանուն այնր սրբոյ, այլ թէ որ Դավիթ իցէ՝ չգիտեն: Եւ զի զտեղին սոսկ հասարակ քարամբք հիւսեալ են և ունի փոքր տեղի դրան կարի խոնարհ, ընդ որ ի ծունկս մտանեն ի ներքս և ի միջին տեղւոջ ամրացեալ կայ սիւնաձև վէմ մի իբրև երկու կանգուն»²⁰:

Այս հիշատակության մեջ կարևոր է երկու տվյալ. *նախ*՝ բնակիչները չգիտեն, թե ո՞վ է այդ Դավիթը և ինչի՞ համար է սրբացվել, *երկրորդ*՝ ուխտի օրը Ջատկի հաջորդ շաբաթն է:

XX դ. ընթացքում, ինչպես և մեր օրերում, Նոր Արմավիրի Ս. Դավթի ուխտը շարունակում է մնալ Ջատկին հաջորդող կիրակի օրը (այստեղ՝ Կանաչ-Կարմիր կիրակի):

1970-80-ական թթ. մեծ շուքով էր տոնվում Ս. Դավթի ուխտը. երգելով ու պարելով՝ տարբեր տեղերից գալիս էին լարախաղացներ, ձեռնածուներ: Բազմաթիվ մանրավաճառներ տոնավաճառ էին կազմակերպում: Մատաղացու կենդանիների (գառ, աքլոր, աղավնի) շուրջ շուրջպար էին բռնում: Մինչև մատաղի եփվելը քիչ հեռվում կազմակերպում էին «ծուն նշանակետ ունենալու» մրցույթ: Հաղթողներն իրենց հետ դուլներով ծու էին տուն տանում: Հատուկ այդ օրը սրբավայր էին այցելում *Դավիթ* անունով մարդիկ՝ սրբի օրհնությունը ստանալու համար: Սրբավայրը, ի թիվս այլ հիվանդությունների, նաև կապույտ հազ էր բուժում՝ հիվանդ երեխային 3-7 անգամ անցկացնում էին մատուռի լուսամուտի միջով: Մատուռի մոտի ծառին կանայք իրենց զգեստներից լաթեր էին կապում: Հայրենական պատերազմի ժամանակ կանայք այդ ծառի ճյուղերին կապում էին իրենց կտրած ծամերը՝ ուխտելով, որ իրենց հարազատները անփորձանք վերադառնան պատերազմի դաշտից: Հիվանդները վզից հանում էին երկաթյա մանյակը, որ կրում էին տվյալ խաչի (սրբի) սիրուն ամբողջ տարին և կախում սուրբ ծառից կամ դնում մատուռի մոտ գտնվող շիրմաքարի առաջ: Ամուլ կանայք ծառի ճյուղերից «ճոճք» էին կապում և կախում սուրբ ծառից, մեջը տիկնիկ էին դնում՝ երեխա ունենալու հույսով: Այդ օրը տեղի

²⁰ Շահխաթունեանց 2014, 230:

էին ունենում աղջկատեսներ, երբեմն նշանադրություններ, հին վեճերը լուծվում էին²¹:

Բացի կապույտ հագից, այս մատուռը այլ բժշկող գործառույթներ էլ ունի: Կակազող երեխայի բերանը դնում են մատուռի դռան բանալին և պտտում՝ կակազությունն անցնում է: Նաև վախեցած երեխաներին փոքրիկ լուսամուտից ներս են անցկացնում՝ վախն անցնում է: Երբ գյուղում շատ երիտասարդներ են իրար հետևից մահացել, այստեղ հանրային մատաղ են արել, և այդ արհավիրքը դադարել է: Ուխտավորները յոթ անգամ պտտվում են մատուռի շուրջը և երազանք են պահում, որ կատարվի, իրենց հետ շրջեցնում են նաև մատաղի կենդանուն²²:

Ս. Դավիթ ուխտ են գնում հավասարապես հայերը և ասորիները: Հին ավանդույթի համաձայն՝ ուխտագնացությունից երկու օր առաջ լողանալ չի կարելի՝ լողանում են ուխտի օրը, որ մաքուր դիմավորեն: Ուխտագնացության օրը նաև պարտադիր լվացք են անում: Այս սուրբը նաև սիրահարների հովանավոր է և զավակատու: Մի երիտասարդ կին երազում տեսել է իրեն մատուռում, և այնտեղ մի ծայն ասել է, որ նա տղա է ունենալու, անունն էլ պետք է Դավիթ դնի՝ սրբի պատվին: Սրբավայրը բուժում է նաև գորտնուկներ. մատուռը ավելուց հետո ավելը քսում են գորտնուկներին՝ անցնում է²³:

Մի ավանդության համաձայն՝ մատուռից քիչ հեռու գտնվող տապանաքարի տակ թաղված է մատուռի մասին հոգ տանող առաջին կրոնավոր-սպասավորը²⁴: Ըստ մեկ այլ ավանդության՝ այդ տապանաքարը Ս. Դավթի քրոջ գերեզմանն է: Տապանաքարի վրա բազմաթիվ «մուրազի» քարեր են կպցրած, և այդ ծեսը այնքան վաղեմի է և հաճախ է կրկնվում, որ քարի վրա խոր փոսեր և ակոսներ են գոյացել: Տապանաքարից քիչ այն կողմ մնացել է սուրբ ծառի բնի փոքր մասը, որն ամբողջությամբ պատված է լաթերով:

Ըստ ավանդության՝ Դավիթ անունով մեկը կառուցել է այս մատուռը՝ Արմավիրի երկրաշարժից (խոսքը, գուցե, Ակոռիի՝ 1840 թ. երկրաշարժի

²¹ Դավիթովա 2007-2008, ԴԱՆ: Նյութը տրամադրել է Արաքսյա Ավչիևան, որի համար շնորհակալություն եմ հայտնում:

²² Սիմոնյան, Հովհաննիսյան 2017, ԴԱՆ:

²³ Նյութը տրամադրելու համար շնորհակալություն եմ հայտնում Արաքսյա Ավչիևային. Ավչիևա 2020, ԴԱՆ:

²⁴ Դավիթովա 2007-2008, ԴԱՆ:

մասին է) փվելուց հետո: Ոմանք էլ պատմում են, որ այս Ս. Դավիթը երաժիշտ է եղել՝ հավանաբար ակնարկելով աստվածաշնչյան Դավիթ մարգարեին²⁵:

Գետազատի Ս. Դավիթ սրբավայրը գտնվում է գյուղից դուրս՝ Դվինի հնավայրի ուղղությամբ, *Թագավորի պալատ* կոչվող բլրի տակ. ժողովուրդը այսպես անվանում է Դվինի միջնաբերդը: Մինչև 2015 թ. սրբավայրը բաղկացած էր երկու մատուռից: Աջակողմյան մատուռը հինն է, դրանից ձախ՝ մոտ 10 մետր հեռավորության վրա 70-ական թթ. կառուցվել է տնականման փոքրիկ մատուռ: 2015 թ. մեր այցելությունից հետո հին սրբավայրի հիմքի վրա կառուցել են Ս. Դավիթ եկեղեցին, որն օծվել է և այժմ ունի հոգևոր հովիվ: Ուխտի օրը այստեղ մատուցվում են պատարագներ: Սրբավայրում կատարվում են անհատական մատաղներ՝ հիմնականում աքաղաղ, և հանրային մատաղ՝ գառներ: Ուխտագնացությանը մասնակցում են ոչ միայն շրջակա գյուղերի և Հայաստանի Հանրապետության այլ վայրերից ժամանած հայերը, այլև շրջակա գյուղերում բնակվող ասորիներն ու եզդիները: Ինչպես պատմեցին ուխտագնացության մասնակիցները, 50-ական թթ. Ս. Դավիթը առավելապես ասորական սրբավայր էր, ասորիներն էին այն կառուցել և պահպանում, ուխտի էին գնում, հայերը այն հիմնական ուխտատեղի են դարձրել անկախությունից հետո²⁶:

Ս. Դավթի դիմաց՝ բարձր բլուրներից մեկի վրա է գտնվում Ս. Վարդան զորավարի սրբավայրը, որը հիմնականում այցելում են երիտասարդները: Ս. Դավթի, Ս. Վարդանի և Թուխ Մանուկի ուխտագնացությունները կատարվում են միևնույն՝ Զատկի հաջորդ կիրակի օրը, որն այստեղ կոչվում է *Կարմիր կիրակի*: Ուխտագնացության գլխավոր նպատակը Ս. Դավթին է, իսկ մյուս սրբավայրերին դիմում են ըստ կարիքի ու ցանկության: Ս. Դավիթ գնում են նաև Զատկին հետևող մյուս կիրակիներին և այլ տոներին, ինչպես և տարվա ցանկացած ժամանակ՝ անհատական ուխտերով:

Ըստ ավանդության՝ Ս. Դավիթը եղել է զորավար, որ գյուղից փախցրել է «ջիուդի» աղջկան՝ փրկելով թուրքերից: Մեկ այլ ավանդության համաձայն՝ քրիստոնյա Դավիթը փախել է Դվինի բերդից և նահատակվել այս վայրում, նրան սրբացրել են և իր պատվին կառուցել սրբավայրը: Ըստ

²⁵ Սիմոնյան, Հովհաննիսյան 2017, ԴԱՆ, Արմավիր, Նոր Արմավիր:

²⁶ Սիմոնյան, Հովհաննիսյան 2017, ԴԱՆ, Արարատ, Գետազատ-Մրգանուշ:

երրորդ ավանդության՝ Ս. Դավիթ մատուռը կառուցվել է քրիստոնեություն ընդունած և քարոզած պարսիկ զինվորի նահատակման վայրում²⁷:

Հատկապես երրորդ ավանդությունը հնարավորություն է ընձեռում փորձել ճշգրտելու, թե ով կարող էր լինել այս Ս. Դավիթը: Եվ ահա որոշ պրպտումներից հետո պարզեցինք, որ ըստ տեղացիների՝ «գյուղի դպրոցի ուսուցիչները» գտել են Ս. Դավիթ Դվնեցու վկայաբանությունը²⁸, որն էլ հակիրճ ներկայացնում է գյուղի ժողովուրդը: Սակայն ժողովուրդը շարունակում է ավելացնել որոշ տարրեր, հավելել նոր դրվագներ, և ավանդությունը միտում ունի ճոխանալու, ի հայտ են գալիս նոր տարբերակներ:

Ելնելով այն հանգամանքից, որ Ս. Դավիթ Դվնեցին թաղված է եղել Դվին քաղաքում, եկեղեցին օծելիս այն անվանել են Ս. Դավիթ Դվնեցի, թեև ժողովուրդը մինչև վերջերս սրբավայրն անվանում էր պարզապես Ս. Դավիթ: Ինչպես տեսանք վերևում, Դվինից շատ հեռու՝ Դերջան գավառում ևս կար սրբավայր, որ գոնե XVII դ. հայտնի էր Ս. Դավիթ Դվնեցու անունով, որը, սակայն, մոռացվել է արդեն XX դ. սկզբներին:

Ս. Դավիթ անունով մատուռ է եղել Այունիքում²⁹: Խոսքը ներկայիս Քաջարան քաղաքի տարածքում եղած սրբավայրի մասին է, որն այժմ գոյություն չունի: Այն գտնվել է Գանձասար լեռան վրա՝ Բաղակա վանք գյուղի տարածքում, որին ադրբեջանցիները կոչել են Փիրդովուդան: Չբեր կանայք գալիս էին սրբի ոտքը՝ զավակ խնդրելու³⁰:

Իջևանի տարածաշրջանի Խաշթառակ գյուղում կա Ս. Դավիթ Մարգարե անունով եկեղեցի: Կառուցվել է ծագումով խաշթառակցի, ռուսաստանաբնակ Արտակ Քամալյանի միջոցներով: Այն օծվել է 2013 թ. և, ի պատիվ նրա զոհված եղբոր՝ Դավիթ Քամալյանի, անվանվել Ս. Դավիթ մարգարե³¹:

Բլրի բարձունքին, որտեղ կառուցվել է եկեղեցին, ժամանակին սուրբ ծառ է եղել, որի շուրջը եղել են նաև հին խաչքարեր՝ Խաշթառակի հայտնի «Խաչի Յալում» սրբավայրը: Խորհրդային կարգերի ժամանակ այդ վայրում կառուցում են Հայրենական պատերազմում զոհվածներին

²⁷ Սիմոնյան, Հովհաննիսյան, Շամամյան 2015, ԴԱՆ:

²⁸ Ս. Դավիթ Դվնեցու մասին մանրամասն՝ աղբյուրներով հանդերձ, տե՛ս Հովհաննիսյան 2018, 68-89:

²⁹ Հակոբյան և այլք 1986, 44:

³⁰ Խանգաղյան 1981, 45:

³¹ Սարգսյան 2019, <https://www.aravot.am/2013/05/09/241735/>

նվիրված հուշարձանը, որի համար կտրում են սուրբ ծառը և մեքենաներով հարթեցնում տարածքը: Գյուղացիները մի քանի խաչքարերի բեկորներ տանում են մի քիչ հյուսիս գտնվող բլրի գագաթը և այնտեղ սկսում մոմավառություն ու մատաղ անել, ուստի սրբավայրը նորից կենդանանում է: Եվ այս սրբավայրի տեղում կառուցվում է նոր եկեղեցին³²:

Եզրակացություններ

Պատմական Հայաստանի տարածքում առկա մեկ տասնյակ *Ս. Դավիթ* անունը կրող սրբավայրերից միայն երկուսի դեպքում է հայտնի, թե ով է այդ սուրբ Դավիթը: Գետազատի եկեղեցին կոչվում է Ս. Դավիթ Դվնեցու, իսկ Խաչթառակինը՝ Ս. Դավիթ մարգարեի անունով: Ապրակունիսի Ս. Դավիթ մատուռը (Ապրանից վանք) և դրան կից գերեզմանը գոնե XVII դ. կոչվում էին Ս. Դավիթ Դվնեցու անունով: Մնացած սրբավայրերի դեպքում հայտնի չէ, թե ո՞վ է այդ Դավիթը և ինչո՞ւ է սրբացվել:

Ս. Դավիթ սրբավայրերի մեջ որոշակիորեն առանձնանում է Փարպիի Ս. Արդար Դավիթ մատուռը: Ըստ այս տարածքներում գոյություն ունեցող երբեմնի ավանդության՝ այդ Դավիթը մարդակեր էր, և դժվար թե իր պատվին սրբավայր լիներ: Բայց Փարպիում պատմվում է մեկ այլ ավանդություն, ըստ որի՝ Արդար Դավիթը հսկա զինվոր էր:

ՀՀ-ում ներկայումս ամենասիրված ուխտավայրերից են Գետազատի և Նոր Արմավիրի Ս. Դավիթ սրբավայրերը՝ հայտնի մարդաշատ ուխտագնացություններով, որոնք կատարվում են Զատիկին հաջորդող կիրակի օրը:

Նոր Արմավիրի և Գետազատի Ս. Դավիթ սրբավայրերն իրար է կապում մի կարևոր հանգամանք՝ երկուսն էլ սիրված ուխտավայրեր են հայերի և շրջակա ասորի բնակիչների համար:

Գրականություն

Ավչիկա Ա. 2020, ԴԱՆ, Արմավիր, Արտագերս-Նոր Արմավիր:

Բադալյան Գ. 2015, Արևմտյան Հայաստանի պատմա-ժողովրդական նկարագիրը Մեծ Եղեռնի նախօրեին, մաս III, «Վէմ» համահայկական հանդես, N 4, էջ I-XLIII:

³² Տեղեկությունը տրամադրելու համար շնորհակալություն եմ հայտնում խաչթառակցի Սասուն Դանիելյանին:

- Բադալյան Գ. 2016, Արևմտյան Հայաստանի պատմա-ժողովրդական նկարագիրը Մեծ Եղեռնի նախօրեին, մաս IV, «Վէմ» համահայկական հանդես, N 1, էջ I-LI:
- Դավիդովա Գ. 2007-2008, ԴԱՆ, Արմավիր:
- Եսայան Զ. 2014, Հայոց տեղանունները. թուրքական այլափոխումներ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 140 էջ:
- Ճանապարհորդություն Մեսրոպյայ Դ. Թաղիադեանց Վ.Ա. սարկաազի սրբոյ Էջմիածնի 'ի Հայս 1847, հ. առաջին, Կալկաթա, Արարատեան ընկերութեան տպ., 382 էջ:
- Թորամանյան Թ. 2013, Նյութեր հայկական ճարտարապետության պատմության, Աշխատությունների ժողովածու երկու հատորով, հ. 2, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 864 էջ:
- Խանզադյան Ս. 1981, Հայրենապատում, գ. Բ, Երևան, «Հայաստան», 608 էջ:
- Հալաջյան Գ. 1973, Դերսիմի հայերի ազգագրությունը, Հայ ազգագրություն և բանահյույություն, հ. 5, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 302 էջ:
- Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Բարսեղյան Հ. 1986, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 1, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 992 էջ:
- Հայաստանի Հանրապետության Ֆիզիկաաշխարհագրական օբյեկտների համառոտ տեղեկատու-բառարան (Համառոտ տեղեկատու բառարան) 2007, Երևան, Գեոդեզիայի և քարտեզագրության կենտրոն ՊՈԱԿ, 136 էջ:
- Հայկ-Արամ 1903, Դերջան, «Արեւելք» օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 6/19. փետրուար, էջ 1:
- Հովհաննիսյան Կ. 2011, ԴԱՆ, Արագածոտն, Փարպի:
- Հովհաննիսյան Կ. 2018, Ս. Յիզուբուզիտ, Ս. Դավիթ Դվնեցի և Թուխ Մանուկ, «Էջմիածին», Ժ, էջ 68-89:
- Ղանալանյան Ա. 1969, Ավանդապատում, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 557 էջ:
- Ղափանցյան Գ. 1914, Հնութեան մի քանի յիշատակարաններ, «Արարատ», Ա, էջ 93-95:
- Մկրտչյան Լ. 2017, «Արդար Դավիթ». առասպել և իրականություն, «Էջմիածին», Է, էջ 111-116:
- Շահխաթունեանց Յովհաննէս եպս. 2014, Ստորագրութիւն կաթողիկէ Էջմիածնի եւ հինգ գաւառացն Արարատայ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 560 էջ:
- Ոսկեան Հ. Համազասպ 1951, Բարձր Հայքի վանքերը, Վիեննա, Մխիթարեան տպարան, 234 էջ:

Պալեան Տրդատ եպս. 1902, Մեր վանօրայք, Բիզանդիոն, Կ. Պոլիս, 1/14, հոկտեմբեր, էջ 1:

Պոռեան Պ. 1878, Կոռածաղիկ, Թիֆլիս, Հ. Էնֆիաճեանցի և ընկ. տպ., 350 էջ:

Սարգսյան Ռ. 2019, «Սուրբ Դավիթ մարգարեն»՝ Խաչթառակի բարձունքում, «Առավոտ», մայիսի 9: <https://www.aravot.am/2013/05/09/241735/> (10.03.2020):

Սիմոնյան Լ., Հովհաննիսյան Կ. 2017, ԴԱՆ, Արմավիր, Նոր Արմավիր:

Սիմոնյան Լ., Հովհաննիսյան Կ. 2017, ԴԱՆ, Արարատ, Գետազատ-Մրգանուշ:

Սիմոնյան Լ., Հովհաննիսյան Կ., Շամամյան Ն. 2015, ԴԱՆ, Արարատ, Գետազատ:

Տէր-Խաչատուրեան Կ. 1903, Երզնկայէն Դերջան, «Արեւելք» օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 9/22 սեպտեմբեր, էջ 1:

Ulughogian G. 2000, Un'antica mappa dell'Armenia: Monasteri e santuari dal I al XVII secolo, Longo editore Ravenna, 200 p.

Ս. ԴԱՎԻԹ ԱՆՈՒՆԸ ԿՐՈՂ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐԸ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ

Կարեն Հովհաննիսյան

Ամփոփում

Պատմական Հայաստանի *Ս. Դավիթ* անունը կրող ժողովրդական սրբավայրերը քանակով հասնում են շուրջ մեկ տասնյակի: Շատ դեպքերում հնարավոր չէ պարզել, թե ով է այդ Ս. Դավիթը, որի պատվին անվանվել է տվյալ սրբավայրը:

Արևմտյան Հայաստանում ամենահայտնի Ս. Դավիթ սրբավայրը (Ապրանից վանք, XVII դ. նաև՝ Ս. Դավիթ Դվնեցու գերեզման) գտնվում էր Դերջան պատմական գավառում, որի տարածքում էին 5-6 մ բարձրության երկու հսկա խաչքարերը:

Ներկայիս ՀՀ տարածքում առավելապես հռչակված են երկու *Ս. Դավիթ* սրբավայրեր: Դրանցից մեկը գտնվում է Արարատի մարզի Գետազատ գյուղի տարածքում և նվիրված է Ս. Դավիթ Դվնեցուն: Սա այն հազվագյուտ դեպքերից է, երբ հստակ հայտնի է, թե ով է Ս. Դավիթը: Երկրորդը Արմավիրի մարզի Նոր Արմավիր գյուղի տարածքում է և որպես ուխտավայր հիշատակվում է XIX դ. սկզբներից: Սրանք կարևոր և սիրելի ուխտավայրեր են ինչպես հայերի, այնպես էլ ասորիների համար: Այս երկու սրբավայրերի ուխ-

տազնացության օրն է Զատիկի հաջորդ կիրակին: Այսօր էլ բազմամարդ ուխտազնացությունների ընթացքում կատարվում են զանազան ծեսեր՝ որոշ նպատակներով:

Առանձին տեղ է գրավում Փարպիի Արդար Դավիթ մատուռը: Նշենք, որ այս պարագայում պարզորոշ չէ՝ արդյո՞ք այն կրում է ավանդազրույցներից հայտնի մարդակերի անունը: Համենայն դեպս, Փարպիում այլ ավանդություն են պատմում, համաձայն որի՝ այս Արդար Դավիթը քաջ ռազմիկ էր:

Բանալի բառեր՝ Ս. Դավիթ, Արդար Դավիթ, սրբավայր, ուխտազնացություն, ավանդություն, վանք, ասորիներ:

СВЯТИЛИЩА СВ. ДАВИДА НА ТЕРРИТОРИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ АРМЕНИИ

Карен Оганнисян

Резюме

В Западной Армении самое известное святилище, названное именем Св. Давида – это Априаниц ванк, в XVII в. почитаемое как могила Св. Давида Двнеци, и находившееся в историческом районе Дербиджан, на территории которого были установлены два (5-6 м) хачкара.

На территории современной РА имеются два святилища Св. Давида. Одно из них – в селе Гетазат Араратской области (святилище Св. Давида Двнеци). Это один из тех редких случаев, когда доподлинно известна личность этого святого. Второе святилище расположено в селе Нор Армавир Армавирской области и упоминается с начала XIX в. Оба святилища – излюбленные места паломничества как для армян, так и ассирийцев. Паломничество совершается в первое воскресенье после Пасхи и сопровождается обрядами, преследующими конкретные цели.

В ряду этих святилищ особняком стоит часовня Ардар (Праведный) Давид в с. Парпи. Согласно одной из легенд, часовня, якобы, названа именем людоеда. Однако жители села Парпи рассказывают другую легенду, называющую Ардар Давида отважным воином.

Ключевые слова – Св. Давид, Ардар Давид, святилище, паломничество, легенда, монастырь, ассирийцы.

SANCTUARIES BEARING THE NAME OF ST. DAVID ON THE TERRITORY OF HISTORICAL ARMENIA

Karen Hovhannisyan

Abstract

A group of sanctuaries are known thus far bearing the name of St. David. There are about ten sanctuaries of the kind but often it is impossible to clear up who that St. David was, to whom the given sanctuary is devoted.

The most prominent sanctuary of Western Armenia devoted to St. David (the monastery Apranits, XVII century, known as St. David of Dvin) was in the historical region Derjan, on the territory of which two well-known huge (5-6 m of height) khachkars were erected.

Within the boundaries of the contemporary RA there are two most popular sanctuaries named St. David. One of them is situated in the vicinity of the village Getazat of Ararat region and is devoted to St. David of Dvin. This is one of the rare cases when it is certain who the saint of the sanctuary is. The second one is in the village Nor Armavir (Armavir region). That is a prominent pilgrimage site and is mentioned since the beginning of the XIX century. The both over mentioned sanctuaries are significant and beloved pilgrimage sites both for Armenians and for Assyrians of Armenia. The pilgrimage holiday for the both is the Sunday following Easter. In our days these sanctuaries maintain their mass pilgrimage in the frame of which versatile rites having special purposes are executed.

A different case is the chapel Ardar (Righteous) David of the village Parpi, in the case of which it is not quite clear if it bears the name of the ogre described in legends. Nevertheless, in Parpi a different legend is told about the brave warrior Righteous David.

Key words – St. David, Ardar David, sanctuary, pilgrimage, legend, monastery, Assyrians.